

รูปแบบการอนุรักษ์และส่งเสริมหีบธรรมล้านนาในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรม Models of Conservation and Promotion of Lanna Dharma Chests as Cultural Heritage

พระจรัส โชติธมฺโม¹(พินิจกิจ), พระครูปริยัติเจตียนุรักษ์¹, เทพประวิณ จันทร์แรง¹, สยาม ราชวัตร²
Phra Jamrat Chotithammo (Pinichkit)¹, Phrakrupariyatijetianuraksa¹, Thepprawin Chanraeng¹, Sayam Ratchawat²
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย¹, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่²
Mahachulalongkornrajavidyalaya University¹, Chiang Mai University²
Corresponding Author E-mail: panitarnhaengchiwit@gmail.com

Article Info

Research Article

คำสำคัญ : การอนุรักษ์,
หีบธรรม, มรดกทางวัฒนธรรม

Keywords : Conservation,
Dhamma Chest, Cultural
Heritage

Received: 03/09/2025
Revised: 03/12/2025
Accepted: 14/12/2025
Published online: 23/12/2025

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษา
คติความเชื่อของหีบธรรมล้านนาในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรม
2) เพื่อศึกษาบริบทและสภาพปัญหา และการอนุรักษ์หีบธรรมล้านนา
ของวัด 6 วัดในพื้นที่การศึกษา และ 3) เพื่อเสนอรูปแบบการอนุรักษ์และ
ส่งเสริมหีบธรรมล้านนาในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรม

ระเบียบวิธีวิจัย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการศึกษา
3 รูปแบบ ได้แก่ การศึกษาเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการ
สนทนากลุ่ม กลุ่มตัวอย่างและการกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่
กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 18 คน จากวัดในเขตจังหวัดเชียงใหม่
ลำพูน และลำปาง

ผลการวิจัยพบว่า 1) หีบธรรมล้านนาเป็นภาชนะเก็บคัมภีร์
พระไตรปิฎกและคัมภีร์โบราณ สะท้อนคติความเชื่อด้านบุญกุศลและ
การสืบพระศาสนา มีที่มาจากการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสู่ล้านนา
และได้รับการพัฒนาเป็นศิลปกรรมท้องถิ่น อาศัยทักษะช่างไม้ แกะ
สลัก ลงรักปิดทอง และลายรดน้ำที่วิจิตรใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาเป็น
สัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์การสืบทอดหีบธรรมดำเนินผ่านวัด ชุมชน และส่ว
พื้นบ้าน แม้ปัจจุบันเผชิญปัญหาการเสื่อมสภาพและผู้สืบทอดลดลง
แต่ยังคงคุณค่าในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมที่ต้องอนุรักษ์ 2) จากการ

ลงพื้นที่สำรวจพบว่า หีบธรรมลักษณะหลากหลายรูปแบบ เช่น แบบพื้นบ้านล้านนา หีบธรรมมีลักษณะผสมผสานระหว่างศิลปะพื้นบ้านกับอยุธยาใช้ไม้เป็นหลักตกแต่งลายพื้นถิ่นเรียบง่าย หีบธรรมประดับลายแกะสลักลงรักปิดทอง ลวดลายรดน้ำ และกระจกสี แต่หลายใบเริ่มผุพังและสีซีดจาง ขาดการบูรณะต่อเนื่อง ไม่ได้เก็บรักษาอย่างเหมาะสม 3) รูปแบบการอนุรักษ์และส่งเสริมหีบธรรมล้านนาในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ที่เสนอ 2 วิธีการ คือ 1) รูปแบบการอนุรักษ์จัดทำทะเบียนและฐานข้อมูลดิจิทัล จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้และพิพิธภัณฑ์ พร้อมระดมทุนจากทุกภาคส่วน และ 2) รูปแบบการส่งเสริม เผยแพร่ผ่านสื่อดิจิทัลและนิทรรศการสร้างสรรค์ พัฒนาหีบธรรมร่วมสมัย และผลักดันการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมในระดับชาติและสากล

Abstract

This article has three main objectives: 1) to study the belief systems associated with Lanna Dharma chests as cultural heritage 2) to examine the contexts, problems, and current conservation of Lanna Dharma chests in six temples within the study area; and 3) to propose models for the conservation and promotion of Lanna Dharma chests as cultural heritage.

Research Methodology This study adopts a qualitative research design and employs three methods: documentary research, in-depth interviews, and focus group discussions. The sample and its size consist of 18 key informants from temples in Chiang Mai, Lamphun, and Lampang Provinces.

The findings reveal that: 1) Lanna dharma chests are containers for the Tipitaka and palm-leaf manuscripts. They reflect beliefs in merit-making and the perpetuation of Buddhism, originating from the dissemination of Buddhism into the Lanna region and developing into a distinctive local art form. Their creation relies on the skills of carpentry, woodcarving, lacquer gilding, and intricate *Lai Rod Nam* decoration. They are used in religious ceremonies as sacred symbols, and the tradition of making and using dharma chests has been transmitted through temples, communities, and local craftsmen. Although they are currently facing deterioration and a decline in successors, they still retain significant value as cultural heritage that must be preserved. 2) Field surveys reveal that Lanna dharma chests display a wide range of forms, such as vernacular Lanna types and hybrid forms that combine local and Ayutthaya artistic influences. Most are primarily wooden, decorated with simple local motifs, while other chests are adorned with carved ornament, gilded lacquer, *Lai Rod Nam* patterns, and colored glass inlays. However, many chests are in a state of decay, with peeling or faded surfaces, lack continuous restoration, and are not stored appropriately. 3) The proposed models for the conservation and promotion of Lanna dharma chests as cultural heritage consist of two main approaches **(1) Conservation models** – creating

registries and digital databases, establishing learning centers and museums, and mobilizing funding from all sectors; and **(2) Promotion models** – disseminating knowledge through digital media and creative exhibitions, developing contemporary forms of dharma chests, and advocating for their registration as cultural heritage at both national and international levels.

บทนำ

หีบธรรมล้านนา เปรียบเสมือนขุมทรัพย์ทางวัฒนธรรมที่บรรจุเรื่องราวอันล้ำค่า สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางศิลปกรรม ประวัติศาสตร์ และคติความเชื่ออันเก่าแก่ของชาวล้านนา หีบธรรมเหล่านี้ไม่ได้ทำหน้าที่เก็บรักษาคัมภีร์ทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดภูมิปัญญา ทักษะฝีมือ และความงามทางศิลปกรรมของช่างท้องถิ่น ผ่านลวดลายประดับตกแต่งที่วิจิตรบรรจงผ่านงานพุทธศิลปกรรม เป็นงานสร้างสรรค์ทางความคิดผ่านสื่อสัญลักษณ์ของผู้ที่ศรัทธาในคำสอนของพระพุทธเจ้า (ชัยนะ ปิ่นเงิน, 2552) เป็นเหตุให้ได้สร้างสรรค์งานพุทธศิลปกรรมขึ้นมาเพื่อส่งเสริมการเผยแพร่และการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาโดยตรงทั้งเป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เกิดความศรัทธาปสาทะ ประพฤติปฏิบัติตนให้มีแนวทางที่เที่ยงตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ซึ่งนอกจากจะได้เผยแพร่แนวคิดที่มีต่อพระพุทธศาสนาด้วยผลงานศิลปกรรมแล้วยังเป็นการน้อมนำให้ผู้สร้างสรรค์ศิลปกรรมได้ใกล้ชิดแนบแน่นกับวิถีแห่งพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

เมื่อพระพุทธศาสนาตั้งมั่นในดินแดนสุวรรณภูมิ ความเจริญของพระพุทธศาสนาย่อมส่งอิทธิพลต่อกลุ่มชนต่าง ๆ รวมทั้งอาณาจักรที่เกิดขึ้นช่วงนั้นด้วย เช่น อาณาจักรทวารวดี ศรีวิชัยลพบุรี สุโขทัย และล้านนา อาณาจักรล้านนาศูนย์กลางอยู่ที่ “นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่” (สงวน รอดสุข, 2533) โดยมีพญามังราย (เม็งราย) เป็นปฐมกษัตริย์ พระองค์ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนา รวมถึงกษัตริย์ราชวงศ์มังรายแทบทุกพระองค์ ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เช่น พญามังรายทรงโปรดดำหนักให้เป็น “วัด” คือ วัดเชียงมั่น พญากือนา ทรงนิมนต์พระสุมนะจากสุโขทัยขึ้นมาเผยแผ่ในล้านนา ครั้นมาถึงลำพูน ก็ได้ดำเนินการบูรณะสถูปที่วัดพระยืน และสร้างพระพุทธรูปเพิ่มอีก 3 องค์ เป็นพุทธศิลป์สุโขทัยแบบลังกา พร้อมทั้งอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐาน ณ วัดสวนดอกและวัดพระธาตุตุตยสุเทพ พญาแสนเมืองมา ทรงสร้างวัดเจติยंहลวง และพญาดีโลกราชทรงสร้างวัดโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) และทรงอุปถัมภ์การสังคายนา ครั้งที่ 8 ในอาณาจักรล้านนา (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2534) ประวัติศาสตร์ล้านนาระบุว่า พระพุทธศาสนาขณะนั้นมีอยู่ 3 นิกาย คือ นิกายเดิม นิกายพระสุมนะจากสุโขทัย และนิกายใหม่จากลังกา (เสนอ นิลเดช, 2537) หรืออาจจะมียาน (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546) ปะปนอยู่ด้วย จึงทำให้เกิดความนิยมสร้างงานพุทธศิลป์ล้านนา หลากหลายรูปแบบด้วยกัน ดังปรากฏหลักฐานอยู่จนถึงปัจจุบัน เช่น สถูปที่เก่าแก่ที่สุดคือ สันกู่

หีบธรรม หรือ หิตธัมม์ หรือ หิตธรรม ในภาษาล้านนา เป็นคำที่ใช้เรียกหีบเก็บคัมภีร์ไบลาน เป็นที่เก็บคัมภีร์พระไตรปิฎกคล้ายกับหีบธรรม หรือตู้พระไตรปิฎกในภาคกลาง แต่มีความแตกต่างกันคือ หีบธรรมจะเปิดทางด้านหน้า ในขณะที่หีบธรรมจะเปิดทางด้านบน มีใช้สืบทอดกันมาแต่โบราณในดินแดนล้านนา ส่วนใหญ่เป็นคัมภีร์ไบลานที่จารด้วยอักษรธรรมล้านนา ซึ่งเป็นอักษรที่ใช้อย่างแพร่หลายบริเวณภาคเหนือของประเทศไทย

หีบพระธรรมที่ใช้ในภูมิภาคนี้ไม่นับว่ามีเอกลักษณ์เฉพาะที่แตกต่างจากหีบเก็บคัมภีร์ไบเบิลของภาคอื่น เพราะมีลักษณะเป็น “ทรงสูง” คือเป็นทรงสี่เหลี่ยม ด้านล่างของฐานสอบเข้า ส่วนปากหีบผายออก มีฝาครอบปิดด้านบนซึ่งมีหลายลักษณะทั้งฝาตัด ฝาคู่และฝาเรือนยอด

เนื่องจากหีบธรรมมีถูกสร้างขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเก็บรักษาคัมภีร์ไบเบิลที่บันทึกคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้สร้างหรือผู้บริจาคทรัพย์ต่างปรารถนาอันส่งผลบุญจากการถวายหีบเก็บคัมภีร์ไบเบิลไว้เป็นสมบัติพระศาสนาหวังให้ตนประสบแต่ความสุข ความเจริญ และเป็นปัจจัยส่งผลให้ตนไปสู่สุคติโลกสวรรค์และเข้าถึงพระนิพพาน จึงพบว่าหลายหีบตกแต่งลวดลายบอกเล่าเรื่องราวที่เป็นคติทางพระพุทธศาสนาอย่างประณีตบรรจง มีการจารึกชื่อผู้ถวายและข้อความไว้บนฝาของหีบธรรมด้วย (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ 14, 2542)

การสร้างหีบธรรมเริ่มจากการนำไม้มาซ้อนทำเป็นฐาน ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการรับน้ำหนัก จากนั้นจะขึ้นโครงแล้วนำแผ่นไม้มาบُرอบ ส่วนฝาปิดจะใช้วิธีสวมเข้าเดือย ซึ่งจะต้องทำให้สวมปิดได้สนิท ไม่หลวมหรือแน่นเกินไป เมื่อจะหีบหรือบรรจุคัมภีร์ไบเบิลจะใช้วิธียกฝาหีบด้านบนออก จากนั้นจะขัดผิวไม้ให้เรียบทาสีด้วยชาด รัก หรือสี เพื่อรักษาคุณภาพของเนื้อไม้ ในอดีตสีที่ใช้ได้มาจากธรรมชาติ เช่น สีดำจากเขม่าไฟ สีแดงจากชาด สีเหลืองจากยางไม้ และสีทองจากทองคำเปลว เป็นต้น แล้วจึงประดับตกแต่งด้วยเทคนิคต่างๆ มีการลงรักปิดทอง เขียนลายรดน้ำ หรือตกแต่งด้วยการวาดลวดลายให้สวยงาม บางครั้งมีการแกะสลักไม้เป็นลวดลายต่างๆ หรือนำกระจกมาประดับเพื่อเพิ่มมิติและทำให้มีความระยิบระยับสวยงาม เป็นงานศิลปะที่สร้างสรรคขึ้นด้วยฝีมือของช่างสมัยโบราณ

ปัจจุบันยังไม่พบหลักฐานว่า คนไทยเริ่มใช้หีบธรรมมาตั้งแต่เมื่อใด แม้ในศิลาจารึกจะได้กล่าวถึงการสร้างวัตถุสิ่งของหลายสิ่งหลายอย่างถวายวัด เพื่อเป็นพุทธบูชา หรืออุทิศไว้กับพระพุทธศาสนา ตามที่ต่างๆ แต่ก็ไม่ได้ปรากฏข้อความในที่ไหนๆ บ่งบอกว่า ได้มีการสร้างตู้ หรืออุทิศตู้ให้แก่วัด หรือพระพุทธศาสนา คงมีแต่คำบางคำปรากฏอยู่ในศิลาจารึกบางหลัก ซึ่งอาจนำมาพิจารณาใช้เป็นแนวคิด ที่จะช่วยให้คลี่คลายปัญหานี้ได้ เช่น คำว่า พระธรรมมณเฑียร หอปิฎก หอพระปิฎกธรรม คำเหล่านี้ หมายถึง อาคารหรือสถานที่เก็บพระไตรปิฎก หรือพระธรรมคัมภีร์ เรียกตามความนิยมในปัจจุบันว่า หอพระไตรปิฎก หรือหอไตร (กองแก้ว วีระประจักษ์, 2549)

รูปแบบของหีบธรรมที่พบในวัดปงสนุกเหนือและวัดปงสนุกใต้ มีลักษณะเป็นกล่องการสวมเข้าเดือย มีโครงสร้างไม่ซับซ้อนมากนัก เพื่อเน้นเรื่องความแข็งแรง และประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก การตกแต่งด้วยลวดลายหรือภาพต่างๆ หรือบางหีบประดับตกแต่งด้วยกระจกสี ซึ่งลักษณะหีบดังกล่าวเป็นที่นิยมประดับตกแต่งด้วยลวดลายที่สวยงามอันเป็นลักษณะเฉพาะของหีบธรรมที่พบในเมืองลำปาง สำหรับเทคนิคที่ใช้ในการประดับตกแต่ง อาจใช้เทคนิคการลงรักปิดทองลงชาด เป็นต้น จากหลักฐานงานศิลปกรรมประเภทหีบธรรมหลายๆ ชิ้นที่พบในจังหวัดลำปาง สะท้อนให้เห็นปณิธานและความศรัทธาอันแรงกล้าของชาวลำปางที่มีต่อพระพุทธศาสนา ดังเห็นได้จากความพิถีพิถันในการสร้างหีบธรรมที่มีการประดับตกแต่งอย่างสวยงามวิจิตรบรรจง อันเป็นการแสดงถึงจิตวิญญาณและความเชื่อของช่างอย่างแท้จริง ส่งผลให้เกิดความศรัทธาในพระธรรมคำสั่งสอนมากขึ้น

หีบธรรมเป็นหนึ่งในศิลปกรรมที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมและประเพณีที่สำคัญของล้านนา ซึ่งในอดีตมีการใช้หีบธรรมในพิธีกรรมทางศาสนาและประเพณีท้องถิ่นอย่างแพร่หลาย อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันหีบธรรมที่

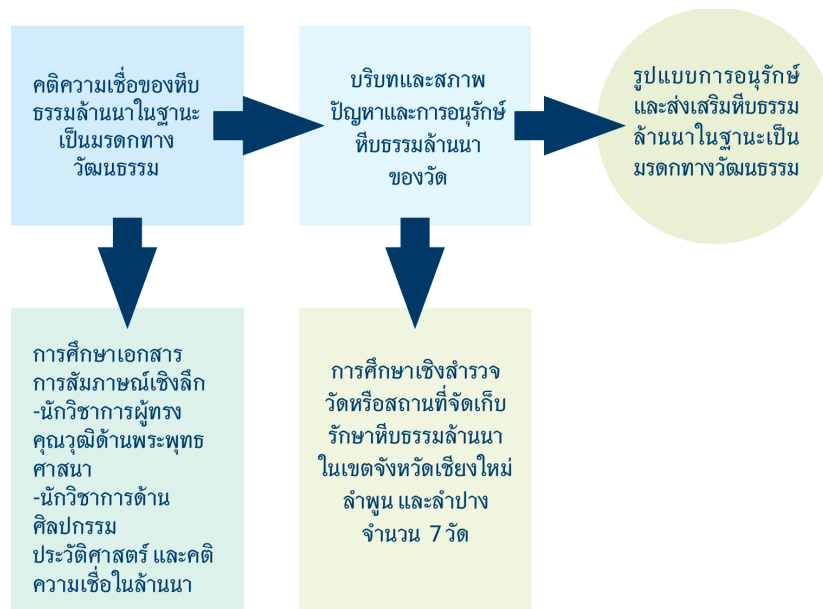
เป็นมรดกของล้านนามีเหลืออยู่ในจำนวนที่น้อยลงอย่างมาก และหีบธรรมที่หลงเหลืออยู่ก็อยู่ในสภาพที่ผุพังและชำรุดทรุดโทรม การนำหีบธรรมมาใช้ประกอบพิธีกรรมและประเพณีเหมือนในอดีตแทบจะไม่มีให้เห็นแล้ว การสืบทอดหรือการอนุรักษ์หีบธรรมในปัจจุบันพบว่ามิวัดหรือชุมชนที่ให้ความสนใจในเรื่องนี้น้อยมาก และไม่มี การสืบสานอย่างจริงจัง ทำให้หีบธรรมที่เป็นมรดกวัฒนธรรมทางศิลปกรรมล้านนามีความเสี่ยงที่จะสูญหายไปอย่างถาวร ดังนั้น การอนุรักษ์และการสืบทอดหีบธรรมเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรมของล้านนา ควรมีการสร้างความตระหนักรู้และการสนับสนุนจากทั้งภาครัฐและภาคเอกชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์หีบธรรม รวมถึงการจัดกิจกรรมและโครงการที่ส่งเสริมให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้และเข้าใจถึงคุณค่าและความสำคัญของหีบธรรม เพื่อให้มรดกทางศิลปกรรมล้านนานี้ยังคงอยู่ต่อไปในอนาคต

ดังนั้นผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาหีบธรรมล้านนาในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมทางศิลปกรรม ประวัติศาสตร์ และคติความเชื่อ เพื่อนำไปสู่การแสวงหาแนวทางการอนุรักษ์และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับหีบธรรม ในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมล้านนา และการส่งเสริมพัฒนาหีบธรรมล้านนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม และวัฒนธรรม ของสังคมล้านนาสืบต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาคติความเชื่อของหีบธรรมล้านนาในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรม
2. เพื่อศึกษาบริบทและสภาพปัญหา และการอนุรักษ์หีบธรรมล้านนาของวัด 6 วัดในพื้นที่การศึกษา
3. เพื่อเสนอรูปแบบการอนุรักษ์และส่งเสริมหีบธรรมล้านนาในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรม

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ที่มา : พระจำรัส โชติธมโม (พินิจกิจ)

ระเบียบวิธีวิจัย

1) รูปแบบการวิจัย แผนการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการศึกษา 3 รูปแบบ ได้แก่ การศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) เพื่อรวบรวมข้อมูลด้านคติความเชื่อและองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมล้านนาในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรม การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อค้นหาบริบท สภาพปัญหา และแนวทางการอนุรักษ์ และการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ตลอดจนยืนยันรูปแบบการอนุรักษ์และการส่งเสริม โดยการวิจัยดำเนินการภายใต้ขอบเขตด้านเนื้อหา เอกสาร ผู้ให้ข้อมูล และพื้นที่ตามที่กำหนด

2) ประชากรกลุ่มตัวอย่าง กลุ่มตัวอย่างและการกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) จำนวน 18 คน แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้ นักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 3 ท่าน นักวิชาการด้านศิลปกรรม ประวัติศาสตร์ และคติความเชื่อในล้านนา จำนวน 3 ท่าน พระสงฆ์เจ้าอาวาสหรือผู้ดูแลเครื่องสักการะในวัด จำนวน 6 ท่าน ปราชญ์ชาวบ้านหรือสละชุมชน จำนวน 6 ท่าน รวมทั้งสิ้น 18 ท่าน จากวัดในเขตจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง วัดหรือสถานที่จัดเก็บรักษาพิธีกรรมล้านนาในเขตจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง จำนวน 6 วัด ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ วัดช่อแล ต.พระงาม ตำบลแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ และวัดศรีเกิด ต.ยุหว่า อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ จังหวัดลำปาง ได้แก่ วัดปงสนุกใต้ และวัดปงสนุกเหนือ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง จังหวัดลำพูน ได้แก่ วัดประตูป่า ตำบลประตูป่า อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน และวัดบ้านหลุก ตำบลเหมืองง่า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

3) เครื่องมือวิจัย ประกอบด้วย เอกสาร หนังสือ ตำรา รายงานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความวิชาการ และเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้อง แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview Guide) ที่สร้างขึ้นตามประเด็นการวิจัย และแนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่ม (Focus Group Guide)

4) การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล มีขั้นตอน ดังนี้ การศึกษาเอกสาร จากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตลอดจนเอกสารงานวิจัยและบทความวิชาการที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 4 กลุ่ม การสนทนากลุ่ม เพื่อรวบรวมความคิดเห็นจากผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ พระสงฆ์ และปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่ศึกษา การบันทึกและถอดความข้อมูล ทั้งจากเอกสาร การสัมภาษณ์ และเวทีสนทนากลุ่ม เพื่อนำมาจัดหมวดหมู่และวิเคราะห์

การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) และการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยขั้นตอนคือ การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลจากหลายแหล่ง (Triangulation) การจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามประเด็นการวิจัย ได้แก่ คติความเชื่อ บริบทและสภาพปัญหา การอนุรักษ์ และการส่งเสริม การตีความและสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อสรุปเป็นแนวทางและรูปแบบการอนุรักษ์พิธีกรรมล้านนาในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรม

บางแห่งยังคงเก็บรักษาหีบธรรมโบราณ เพื่อใช้เป็น “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม และคติความเชื่อ” ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา การส่งเสริม “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” ผ่านการฟื้นฟูและพัฒนาหีบธรรมล้านนา เช่น การจัดนิทรรศการ การเปิดเวิร์กช็อป และการสร้างตลาดงานหัตถศิลป์ จะช่วยให้ชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมนี้มากขึ้น

2) บริบทและสภาพปัญหา และการอนุรักษ์หีบธรรมล้านนาของวัด 6 วัดในพื้นที่การศึกษา

หีบธรรมในบริบทล้านนามีความสำคัญทั้งในเชิงประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม คติความเชื่อ และเป็นแหล่งเก็บคัมภีร์คำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สะท้อนภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันหีบธรรมหลายแห่งเสื่อมโทรม สูญหาย หรือถูกขายเป็นของสะสม อีกทั้งยังขาดการตระหนักรู้ในคุณค่าของคนรุ่นใหม่ รวมถึงขาดงบประมาณ บุคลากร และแรงสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทำให้การอนุรักษ์หีบธรรมทำได้ยากจำกัด เพื่อให้การอนุรักษ์หีบธรรมเกิดขึ้นได้จริงอย่างยั่งยืน สามารถสรุปบริบทและการอนุรักษ์หีบธรรมล้านนาทั้ง 6 วัดได้ดังนี้

2.1) วัดซ่อแล (เชียงใหม่) ก่อตั้ง พ.ศ. 2375 มีหอไตรเก็บคัมภีร์ใบลานตั้งแต่แรกเริ่ม ศิลปะเจดีย์ผสมล้านนา พบปัญหาคือคัมภีร์เก่าแก่เสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพตามกาลเวลา เก็บรักษาคัมภีร์ใบลานในหอไตรต่อเนื่อง เป็นตัวอย่างการอนุรักษ์ที่ชุมชนร่วมดูแล ถ่ายทอดคุณค่าเชิงวัฒนธรรมและศาสนา

2.2) วัดศรีเกิด (เชียงใหม่) ก่อตั้ง พ.ศ. 2421 เดิมชื่อวัดหนองหมื่น หีบธรรมไม้สักหลายใบแตกหักเสียหาย ไม่พบการดูแลต่อเนื่อง ขาดข้อมูลการอนุรักษ์เฉพาะ หีบธรรมบางส่วนยังมีอยู่ แต่ชำรุดมาก เสนอให้บูรณะโดยผู้เชี่ยวชาญ และควรสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ร่วมกับชุมชน

2.3) วัดประตูป่า (ลำพูน) ก่อตั้ง พ.ศ. 2301 มีหอไตรขึ้นทะเบียนโบราณสถาน พบหีบธรรม 9 หีบในหอไตร แต่ยังไม่มีการอนุรักษ์ชัดเจน ปัญหาคือการเก็บรักษาเชิงระบบยังไม่ต่อเนื่อง เก็บหีบธรรมในหอไตรโบราณ แต่ยังไม่พบมาตรการอนุรักษ์ที่เป็นระบบ ควรพัฒนาแนวทางดูแลเพิ่มเติม

2.4) วัดบ้านหลุก (ลำพูน) ก่อตั้ง พ.ศ. 2325 มีหอธรรมไม้สองชั้น (สร้าง พ.ศ. 2429) สำรวมปี 2558 พบคัมภีร์ใบลาน 1,279 รายการในหีบธรรม 21 หีบ มีการสำรวจ ทำทะเบียนคัมภีร์ บัณฑิต และเผยแพร่เนื้อหา คัมภีร์ ถือเป็นวัดที่มีการอนุรักษ์เชิงวิชาการและเชิงปฏิบัติอย่างเป็นระบบ

2.5) วัดปงสนุกใต้ (ลำปาง) ก่อตั้ง พ.ศ. 2320 มีพิพิธภัณฑ์ในวัด จัดแสดงหีบธรรมโบราณและโบราณวัตถุ ปัญหาคือการดูแลระยะยาวต้องอาศัยทุนและการสนับสนุนจากหลายฝ่าย จัดแสดงหีบธรรมในพิพิธภัณฑ์วัด ได้รับรางวัล UNESCO Award of Merit ปี 2551 การอนุรักษ์ร่วมกับชุมชนเป็นตัวอย่างระบุนานาชาติ

2.6) วัดปงสนุกเหนือ (ลำปาง) สร้างราว พ.ศ. 1223 (เก่าแก่ที่สุดในกลุ่ม) มีวิหารพระเจ้าพันองค์ และพิพิธภัณฑ์แสดงหีบธรรม ปัญหาคือความเสื่อมโทรมตามกาลเวลาและความต้องการสนับสนุนการดูแลต่อเนื่อง จัดตั้งพิพิธภัณฑ์หีบธรรมรัตนารักษ์อนุสรณ์ แสดงหีบธรรมและโบราณวัตถุ ได้รับรางวัล UNESCO เช่นเดียวกับวัดปงสนุกใต้ เป็นต้นแบบการอนุรักษ์ที่เข้มแข็ง

กล่าวโดยสรุป วัดช่อแล และวัดบ้านหลุก มีการเก็บรักษาคัมภีร์และหีบธรรมต่อเนื่อง โดยวัดบ้านหลุกมีการสำรวจและปริวรรต ถือว่ามีระบบที่สุด วัดศรีเกิด และวัดประดู่ป่า มีหีบธรรม แต่การอนุรักษ์ยังไม่ชัดเจน บางส่วนชำรุดหรือยังไม่ได้รับการบูรณะ วัดปงสนุกใต้ และวัดปงสนุกเหนือ โดดเด่นในระดับนานาชาติได้รับรางวัล UNESCO มีพิพิธภัณฑ์และการอนุรักษ์ร่วมกับชุมชน

3) รูปแบบการอนุรักษ์และส่งเสริมหีบธรรมล้านนาในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรม

หีบธรรมในบริบทชุมชนล้านนาแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างวิถีชีวิต ความศรัทธา และคติทางพุทธศาสนา ในอดีต ครอบครัวชาวล้านนามักเก็บเอกสารสำคัญไว้ในหีบธรรม และมองว่าหีบธรรมเป็นของศักดิ์สิทธิ์ที่คอยคุ้มพระธรรมให้อยู่คู่ชุมชน อีกทั้งยังเป็นแหล่งบันทึกประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น ทว่าด้วยการเปลี่ยนผ่านทางเทคโนโลยี การศึกษาพิมพ์พระธรรมเป็นเล่ม และการจัดเก็บข้อมูลในรูปแบบดิจิทัล ทำให้การใช้งานหีบธรรมลดน้อยลง ขณะเดียวกันงานช่างฝีมือโบราณที่เกี่ยวข้องกับการทำหีบธรรมก็เริ่มขาดผู้สืบทอด ดังนั้น จึงควรมีแนวทางการส่งเสริมหีบธรรมล้านนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม และวัฒนธรรม มี 2 รูปแบบ คือ รูปแบบการอนุรักษ์หีบธรรมล้านนา และรูปแบบการส่งเสริมหีบธรรมล้านนา ดังนี้

3.1) รูปแบบการอนุรักษ์หีบธรรมล้านนา เป้าหมาย คือ การคงสภาพ คุณค่าศิลปกรรมทางศาสนา และสืบทอดองค์ความรู้ดั้งเดิมให้ยั่งยืน ปัญหาเชิงระบบที่พบ คือ องค์ความรู้ข้างลดลง คนรุ่นใหม่ไม่สืบทอดเทคนิคงานไม้ แกะสลัก ลงรักปิดทอง ลายรดน้ำ การเสื่อมสภาพของวัตถุ แตกร้าว สีสลอก ปลวก เชื้อรา จากการดูแลไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ ทรัพยากรจำกัดงบประมาณและบุคลากรไม่เพียงพอ ต้องพึ่งพาชุมชนและจิตอาสา วัสดุวิธีผลิตสมัยใหม่ ไม้อัด พลาสติกและการผลิตเชิงเครื่องจักรลดความทนทาน คงความเป็นเอกลักษณ์กรอบแนวทางอนุรักษ์ (Model) ได้แก่ การขึ้นทะเบียน ฐานข้อมูลดิจิทัล ทำทะเบียนหีบธรรมรายชิ้น (อายุ วัสดุ เทคนิค สภาพ แหล่งที่มา) เป็นมาตรฐานเดียวกัน การบูรณะตามหลักวิชาการ ใช้วัสดุไม้แท้และเทคนิคดั้งเดิม ผสานวิธีสมัยใหม่ (minimal intervention, reversible) ถ่ายทอดองค์ความรู้หลักสูตร-เวิร์กช็อปฝึกช่างรุ่นใหม่ (ทั้งทฤษฎี ปฏิบัติ) คู่มือการดูแลเชิงป้องกันในวัด การสร้างศูนย์การเรียนรู้ พิพิธภัณฑ์ในวัด จัดเก็บ ควบคุมสภาพแวดล้อม จัดแสดงเชิงอนุรักษ์ การระดมทรัพยากรหลายภาคส่วน ทั้งงบรัฐ, ทุนท้องถิ่น, CSR เอกชน, กองทุนวัฒนธรรมชุมชน มาตรฐานวัสดุและสิ่งแวดล้อม คุมความชื้น/อุณหภูมิ, การกำจัดแมลงแบบไม่ทำลาย, ระบบตรวจสอบสภาพตามรอบเวลา

3.2) รูปแบบการส่งเสริมหีบธรรมล้านนา เป้าหมาย คือ ทำให้ “หีบธรรม” เป็นแหล่งเรียนรู้ชีวิตของศิลปกรรม ศาสนา วัฒนธรรม และต่อยอดคุณค่าในสังคมร่วมสมัย รูปแบบ (Model) คือ การศึกษาและถ่ายทอดความรู้ บูรณาการในหลักสูตรโรงเรียน มหาวิทยาลัย ค่าเวิร์กช็อปช่าง ครูภูมิปัญญาเข้าสู่ห้องเรียน นิทรรศการ พิพิธภัณฑ์มีปฏิสัมพันธ์ จัดแสดงในวัด พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ป้ายความรู้อ่านง่าย สาธิตช่างสลัก สื่อดิจิทัลและเรื่องเล่า วิดีทัศน์สั้น คอนเทนต์ออนไลน์ เทคโนโลยี AR/VR แอปเรียนรู้ลายเทคนิค คลังภาพ 3D กิจกรรมเยาวชน และชุมชน เล่านิทานธรรมะ ตอบปัญหา ชมรมช่างเยาวชน ทำหีบจำลองงานประยุกต์ ต่อยอดเชิงสร้างสรรค์และเศรษฐกิจวัฒนธรรม ของที่ระลึกงานออกแบบร่วมสมัยที่คงจริยธรรมและอัตลักษณ์ ผลักดันเชิงนโยบายและการ

รับรอง ขึ้นทะเบียนมรดก (ระดับชาติ ระดับโลก) แผนสื่อสารสาธารณะ สารคดี ความร่วมมือพหุภาคี ทั้งวัด ชุมชน รัฐ เอกชน สถาบันศึกษา ร่วมวางแผนและสนับสนุนต่อเนื่อง

สรุปภาพรวมงานวิจัยชี้ว่าการอนุรักษ์ ต้องทำเชิงระบบทะเบียน บูรณาการมาตรฐานถ่ายทอดช่าง ศูนย์เรียนรู้ ระดมทุน ควบคู่กับ **การส่งเสริม** ที่ทำให้คนเข้าถึงการศึกษา นิทรรศการสื่อดิจิทัล กิจกรรมเยาวชน ต่อยอดสร้างสรรค์ นโยบายรับรอง โดยมีความร่วมมือทุกภาคส่วนและตัวชีวิตที่ติดตามได้จริง เพื่อให้หีบธรรมล้านนาเป็นมรดกที่ **ยังมีชีวิต** และยั่งยืน

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาสามารถอภิปรายผลจากการเปรียบเทียบงานศึกษาของหลายท่านข้างต้น จะเห็นได้ว่างานวิจัยเกี่ยวกับหีบธรรมล้านนา มีความสอดคล้องกับแนวคิดสำคัญในหลายประการ คือ

1) คติทางพระพุทธศาสนาและงานช่าง หีบธรรมเป็นพุทธศิลป์ที่สะท้อนความเชื่อและศรัทธา สอดคล้องกับงานศึกษาของพระมหาอุดม ปญญาโก ได้กล่าวถึง **“พุทธศิลป์”** ในเชิงสุนทรียศาสตร์ ว่าเป็นงานศิลปะเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มีเป้าหมายสร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้เกิดแก่พุทธศาสนิกชน เมื่อพิจารณาหีบธรรมล้านนา ซึ่งเป็นวัตถุทางพระพุทธศาสนาเช่นกัน จะเห็นได้ว่ามีลักษณะสุนทรียภาพปรากฏอยู่ในรูปทรง ลวดลาย และกระบวนการสร้าง ที่เชื่อมโยงกับภูมิปัญญาล้านนา ดังนั้น ผลงานวิจัยเรื่องหีบธรรมล้านนา จึงมีความสอดคล้องกับงานศึกษาของพระมหาอุดมในประเด็น **“พุทธศิลป์”** ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่แสดงถึงคุณค่าทางจิตใจ และชี้ให้เห็นว่า หีบธรรมเป็นทั้ง **“งานช่าง”** และ **“สื่อส่งเสริมศรัทธา”** ของพุทธศาสนิกชน (พระมหาอุดม ปญญาโก, 2547) เช่นเดียวกัน ส่วนงานศึกษาของพระมหาไพฑูลย์ วิบูล (เลิศฤทธิ์ธนะกุล) มุ่งเน้นเรื่อง **“เสนาสนะทางพระพุทธศาสนา”** ซึ่งมีทั้งลักษณะที่เป็นสิ่งปลูกสร้างตามธรรมชาติ (เช่น ถ้ำ ป่า โคนไม้) และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (เช่น กุฏิ วิหาร ศาลาการเปรียญ ฯลฯ) โดยมองว่าเสนาสนะไม่เพียงเป็นสถานที่สำหรับพระสงฆ์ปฏิบัติศาสนกิจเท่านั้น แต่ยังเป็นแหล่งรองรับการมีส่วนร่วมของชุมชน (พระมหาไพฑูลย์ วิบูล (เลิศฤทธิ์ธนะกุล), 2551) งานวิจัยของผู้วิจัยที่ต้องการผลักดันให้ **“หีบธรรมล้านนา”** กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา ก็สอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง **“การมีส่วนร่วมของชุมชน”** ในการพัฒนาและอนุรักษ์ศิลปวัตถุในวัด เพราะหีบธรรมถือเป็นหนึ่งในองค์ประกอบด้านศิลปกรรมของวัด ผู้คนสามารถศึกษาและสืบทอดภูมิปัญญานี้ร่วมกัน จึงเกิดความเชื่อมโยงกับแนวทางการพัฒนาเสนาสนะให้กลมกลืนกับสังคม และงานศึกษาของจักริน สุบก่ำบัง ได้กล่าวถึง **“คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา”** (จักริน สุบก่ำบัง, 2555) ในฐานะรากฐานสำคัญของสังคมวัฒนธรรมไทย และเจาะลึกถึง **“ลายหีบธรรม”** ซึ่งสะท้อนถึงภูมิปัญญาและเอกลักษณ์ศิลปะไทย ผลการวิจัยเรื่องหีบธรรมล้านนาซึ่งมีการศึกษาศิลปกรรมลวดลายประดับ (เช่น การแกะสลักไม้ ลงรักปิดทอง) (จักริน สุบก่ำบัง, 2555) ก็สอดคล้องกับแนวคิดนี้ เพราะทั้งหีบธรรมและหีบธรรมต่างเป็นศิลปวัตถุในพระพุทธศาสนา ที่ใช้ **“ลวดลาย”** สื่อถึงศรัทธา เชื่อมโยงกับแนวทางปฏิบัติในพระพุทธศาสนา และสะท้อนภูมิปัญญาดั้งเดิม และยังคงกล่าวถึง **“ลายหีบธรรม”** โดยชี้ให้เห็นการสร้างลวดลายที่ผูกโยงต่อเนื่อง สื่อถึงสมาธิ ความสงบ และความร่มเย็นในจิตใจ การเลือกใช้ลวดลายดอกไม้ใบไม้ ผูกโยงกันไม่รู้จบ สะท้อนลักษณะเชิงสัญลักษณ์ซึ่งมีเป้าหมายทางพุทธศิลป์ไปใน

ทางเดียวกัน หีบธรรมล้านนาซึ่งมักประดับลวดลายของช่างล้านนาก็สามารถเห็นคติเช่นเดียวกัน คือ ลวดลายที่สื่อถึงความเชื่อทางธรรม ผสานกับแรงบันดาลใจจากธรรมชาติ จึงถือว่าเป็น แนวทางสอดคล้อง ในมิติการถ่ายทอดคติพุทธศิลป์ผ่านงานประดับตกแต่ง ส่วนงานศึกษาของสัญญา สุดล้ำเลิศ เรื่อง “ภาพรวมเกียรติจากตู้ไทยโบราณสมัยอยุธยาและธนบุรี” โดยศึกษารูปแบบศิลปะ เพื่อตีความภาพและกำหนดอายุสมัย ลักษณะสำคัญคือ “งานจิตรกรรม” บนหีบธรรมมักเขียนผสมกับลวดลายก้านขด หรือเรื่องราวไตรภูมิฯ (สัญญา สุดล้ำเลิศ, 2528) การวิจัยเรื่องหีบธรรมล้านนาอาจไม่ถึงขั้นสร้างสรรค์จิตรกรรมบนผิวไม้แบบรามเกียรติ์เช่นภาคกลาง แต่อย่างไรก็ดี หากมองเชิงเปรียบเทียบ หีบธรรมล้านนาก็มีแนวปฏิบัติคล้ายคลึง คือ ใช้ลวดลายแกะสลักหรือลายเขียนร่วมกับการลงรักปิดทอง หรือประดับกระจกสี เพื่อเล่าเรื่องหรือนำเสนอ “คติธรรม” ของท้องถิ่น ดังนั้น จึงไม่ขัดแย้งกัน แต่อาจต่างกันที่รูปแบบของเรื่องราวและขนบศิลปกรรมตามวัฒนธรรมล้านนาเท่านั้น

2) การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม หีบธรรมทำหน้าที่เก็บพระคัมภีร์ และจำเป็นต้องอนุรักษ์และฟื้นฟู เช่นเดียวกับการเก็บรักษาคัมภีร์ในวัดสูงเม่น ในงานศึกษาของพระสุธีธรรมานุวัตร, พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ, และ ดร.เสนาะ ผดุงฉัตร เกี่ยวข้องกับการเก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมบาลานที่วัดสูงเม่น จ.แพร่ ซึ่งมีปริมาณคัมภีร์จำนวนมาก ครอบคลุมคัมภีร์อายุหลายร้อยปี มีการใช้ประเพณี “ตากธรรม” และความเชื่อท้องถิ่นในการอนุรักษ์คัมภีร์ (พระสุธีธรรมานุวัตร, พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ, ดร.เสนาะ ผดุงฉัตร, 2554) ดังนั้นงานศึกษานี้จึงสอดคล้อง กับงานวิจัยหีบธรรมล้านนาในมิติ “การดูแลรักษาคัมภีร์” แสดงให้เห็นว่า เมื่อมีการเก็บรักษาคัมภีร์ไว้ในปริมาณมาก หีบธรรมจะมีบทบาทสำคัญเป็นภาชนะบรรจุและรักษา “พระธรรม” ที่ชุมชนและวัดให้ความสำคัญ เทียบเคียงได้กับการเก็บในหอไตรหรือการนำคัมภีร์ไปบูชาเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับงานศึกษาของนิรุทธ นิลุตติศาสตร์ เรื่อง “สวดพระมาลัย” ระบุถึงการให้ “หีบพระธรรม” หรือ “หีบธรรม” ในการเก็บคัมภีร์บทสวดพระมาลัย (นิรุทธ นิลุตติศาสตร์, 2551) มุมมองนี้จึงเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งว่า พระคัมภีร์หรือหนังสือสวดมนต์ที่ใช้ในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาต้องการการป้องกันให้คงสภาพได้นาน โดยหีบธรรมทำหน้าที่เป็น “กล่อง” ป้องกันความชื้น ป้องกันการฉีกขาด หรือความเสียหายอื่นๆ จึงสอดคล้อง กับงานวิจัยหีบธรรมล้านนาที่ชี้ว่าหีบธรรมเป็นสื่อและภาชนะสำคัญในการเก็บรักษาคัมภีร์อันทรงคุณค่าของพระพุทธศาสนา หรือแนวทางการรักษาและแสดงคัมภีร์ในหอไตร ในงานศึกษาของอดุลย์ เป็งกาสิทธิ์ ได้ศึกษารูปแบบ “หอไตร” ในวัฒนธรรมล้านนา โดยพบว่าหอไตรเป็นอาคารเก็บพระธรรมและตำราต่าง ๆ ซึ่งจะก่อสร้างขึ้นเฉพาะบางวัดเท่านั้น (อดุลย์ เป็งกาสิทธิ์, 2542: 365-367) สอดคล้องอย่างยิ่งกับ “หีบธรรม” ในแง่หน้าที่และคติความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บรักษาคัมภีร์พระไตรปิฎก และโบราณ ความสำคัญทั้งหอไตรและหีบธรรมอยู่ที่การช่วยธำรงพระพุทธศาสนา ดังนั้น ทั้งสองงานจึงสอดคล้อง กันในแง่การชี้ให้เห็นว่า ในวัดล้านนามีศูนย์รวมคัมภีร์อยู่ที่ “หอไตร” และเมื่อแยกเก็บตามหน่วยย่อยก็คือ “หีบธรรม” ซึ่งมีวางอยู่ภายในอาคารศาสนสถาน หรือใช้คู่กันในการเก็บรักษาโบราณ

3. การประยุกต์สู่ยุคใหม่ ทั้งในด้านการใช้เทคโนโลยีในงานศึกษาของสุกฤต อนันตชัยยง เกี่ยวกับการก่อสร้างอาคารระบบชิ้นส่วนสำเร็จรูป (Prefabrication) (สุกฤต อนันตชัยยง, 2545) ซึ่งดูเผินๆ อาจไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับงานอนุรักษ์และส่งเสริมหีบธรรมล้านนา แต่ในมิติการสร้าง “วัตถุ” หรือ “สิ่งก่อสร้าง” ทางพระพุทธศาสนารูปแบบใหม่ อาจต้องพิจารณาการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีร่วมสมัย เพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูงานช่างดั้งเดิม

ได้โดยไม่สูญเสียเอกลักษณ์ เช่น อาจใช้ชิ้นส่วนสำเร็จรูปมาช่วยสร้างหรือบูรณะส่วนประกอบของหีบธรรมให้แข็งแรงขึ้น หรือเพื่อให้งานแกะสลักเดิมไม่เสียหายมากจากสภาพอากาศและกาลเวลาดังนั้น มุมหนึ่งจึงสอดคล้องในแง่การ “พัฒนาต่อยอด” ส่วนทักษะด้านการประดับตกแต่ง ลวดลายแกะสลัก หรือองค์ความรู้แบบโบราณยังต้องรักษาไว้อย่างเข้มงวด เพื่อไม่ให้สูญเสียคุณค่าทางศิลปกรรม และการออกแบบประยุกต์ ของชัยพร ภูทิตโต เรื่อง “การนำลวดลายไทยมาประยุกต์: จากหีบธรรมสุโขทัย” ได้แสดงตัวอย่างว่าการประยุกต์ลวดลายดั้งเดิมจากหีบธรรมให้เป็นของใช้/งานศิลป์ร่วมสมัยสามารถทำได้โดยยังรักษาอัตลักษณ์วัฒนธรรมไว้ได้ (ชัยพร ภูทิตโต, 2529) ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยเรื่องหีบธรรมล้านนาที่มุ่งเสนอการต่อยอดและเผยแพร่ให้คนรุ่นใหม่เข้าถึงงานหัตถศิลป์ผ่านการออกแบบให้หลากหลาย เช่น ทำเป็นกล่องใส่ของขนาดย่อม หรือของที่ระลึก การวิจัยทั้งสองด้านจึงสนับสนุนกันในเชิง “การปรับตัว” และ “การพัฒนาต่อยอด” งานศิลปะโบราณให้สอดคล้องกับวิถีร่วมสมัย เพื่อขยายขอบเขตให้หีบธรรมเข้าถึงคนรุ่นใหม่ และเกิดมูลค่าเพิ่มทางวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม จุดต่างหรือจุดที่ยังต้องพัฒนาต่อไป คือ การสร้างแนวทางการอนุรักษ์ที่คำนึงถึง ความดั้งเดิมเชิงศิลปกรรม และ กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน แบบเดียวกับเสนาสนะหรือหอไตรในวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ ดังที่งานศึกษาหลายชิ้นเน้นย้ำว่าการอนุรักษ์งานพุทธศิลป์จะยั่งยืนได้ ต้องอาศัยทั้งความรู้ทางภูมิปัญญาเดิมและการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทสังคมร่วมสมัย โดยสรุป การศึกษาหีบธรรมล้านนาที่มุ่งเน้น “การส่งเสริมให้เป็นแหล่งเรียนรู้” และ “การอนุรักษ์ผ่านการมีส่วนร่วมหลายฝ่าย” จึง สอดคล้อง กับแนวคิดที่ศิลปวัตถุในพระพุทธรูปศาสนาเป็นทั้งสมบัติทางวัฒนธรรม มีความหมายเชิงศรัทธา และสามารถพัฒนาต่อยอดเพื่อประโยชน์ของสังคมได้อย่างหลากหลาย ดังที่งานศึกษาของนักวิจัยท่านต่าง ๆ ได้สะท้อนภาพรวมไว้อย่างชัดเจน

องค์ความรู้จากงานวิจัย

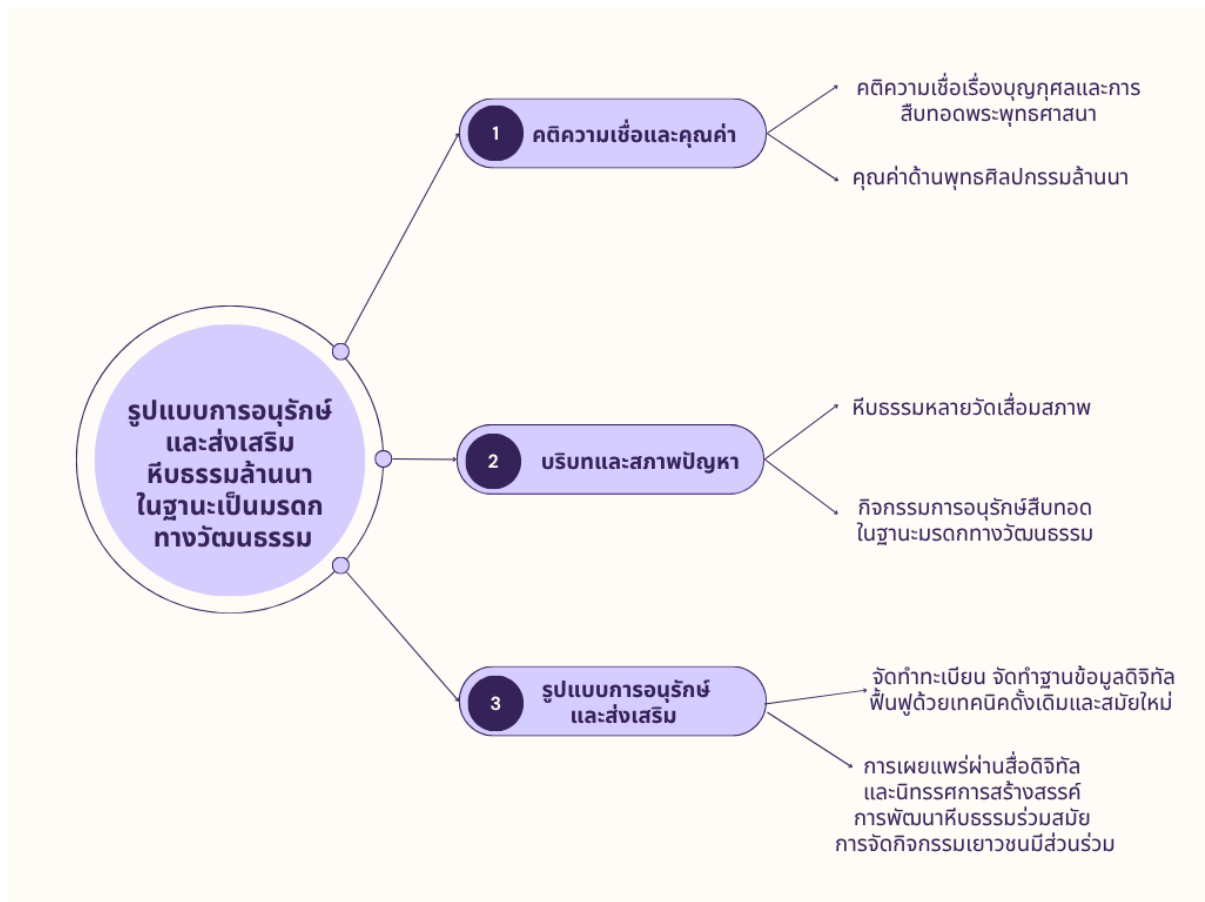
องค์ความรู้ด้านนิพนธ์เรื่อง รูปแบบการอนุรักษ์และส่งเสริมหีบธรรมล้านนาในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรม สามารถสรุปแผนผังได้ดังนี้

1. คติความเชื่อและคุณค่าหีบธรรม คือ ภาชนะที่เก็บพระไตรปิฎก ได้แก่ คัมภีร์ไบเบิลงานสะท้อนความเชื่อเรื่องบุญกุศลและการสืบอายุพระพุทธศาสนา ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาศิลปกรรมท้องถิ่นล้านนา การใช้วัสดุไม้ ลวดลายการแกะสลัก เทคนิคการลงรักปิดทอง และลายรดน้ำ ใช้ในงานประเพณีพิธีกรรม เป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ ปัจจุบันกำลังเผชิญปัญหาการเสื่อมสภาพ และผู้สืบทอดลดลง

2. บริบทและสภาพปัญหาใน 6 วัด พบว่า (1) วัดซ่อแล จังหวัดเชียงใหม่ หีบพื้นบ้านล้านนาได้สูญพันธุ์ (2) วัดศรีเกิด จังหวัดเชียงใหม่ ศิลปะผสมล้านนาและอยุธยา บางส่วนชำรุด (3) วัดบ้านหลุก จังหวัดลำพูน หีบธรรมหลายใบสมบูรณ์งดงาม แต่บางใบเสื่อมตามกาลเวลา (4) วัดประตูป่า จังหวัดลำพูน หีบธรรมหลายใบเสื่อมโทรม มีโครงสร้างและลวดลายชำรุด (5) วัดปงสนุกเหนือ จังหวัดลำปาง หีบธรรมมีศิลปกรรมโดดเด่นได้รางวัลยูเนสโก แต่บางส่วนเสื่อมสภาพ (6) วัดปงสนุกใต้ จังหวัดลำปาง ก็เช่นเดียวกัน มีศิลปกรรมโดดเด่น แต่บางใบชำรุด

3. รูปแบบการอนุรักษ์และส่งเสริม มี 2 รูปแบบ คือ (1) รูปแบบการอนุรักษ์พบว่า ควรจัดทำทะเบียนและจัดทำฐานข้อมูลดิจิทัล พื้นฟูด้วยเทคนิคดั้งเดิมและสมัยใหม่ การถ่ายทอดความรู้ จัดทำหลักสูตร และเวิร์กช็อป การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ หรือพิพิธภัณฑ์ การระดมทุนจากทุกภาคส่วน และ (2) รูปแบบการส่งเสริม เช่น การเผยแพร่ผ่านสื่อดิจิทัล และนิทรรศการสร้างสรรค์ การพัฒนาหีบธรรมร่วมสมัย การจัดกิจกรรมเยาวชนมีส่วนร่วม และการผลักดันการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกทางวัฒนธรรมในระดับชาติและระดับโลก

ภาพที่ 2 แผนผังสรุปผลการศึกษา
ที่มา : พระจำรัส โชติธมโม (พินิจกิจ)

สรุป

สรุปผลการศึกษา คติความเชื่อของหีบธรรมล้านนาในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมนั้น หีบธรรมล้านนาเป็นวัตถุศักดิ์สิทธิ์ที่มีบทบาททั้งในมิติศาสนา ศิลปกรรม และวัฒนธรรมของชุมชนล้านนา ใช้เก็บรักษาคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ธรรม ถือเป็นสัญลักษณ์ของปัญญาและศรัทธา การถวายเป็นพุทธบูชาแก่พระสงฆ์ถือเป็นมหากุศลที่ช่วยสืบทอดพระพุทธศาสนา หีบธรรมยังสะท้อนภูมิปัญญาช่างฝีมือท้องถิ่น ด้วยเทคนิคการแกะสลัก ลงรักปิดทอง ลายรดน้ำ และการใช้สีแดงเลือดหมู ทำให้เป็นทั้งวัตถุทางศาสนาและผลงานศิลปกรรมที่แฝงคติความเชื่อ

ความศรัทธา และอัตลักษณ์ล้านนา

บริบทและสภาพปัญหาในการอนุรักษ์หีบธรรมล้านนา พบว่า หีบธรรมในวัดต่าง ๆ แสดงถึงคุณค่าทางประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่เผชิญปัญหาการเสื่อมสภาพ สูญหาย และขาดการดูแลต่อเนื่อง บางแห่งยังไม่ได้มีการบูรณะอย่างเหมาะสม ตัวอย่างเช่น วัดบ้านหลุกมีการอนุรักษ์เชิงระบบและบริหารจัดการที่ดี ขณะที่วัดปางสนุกเหนือและใต้มีพิพิธภัณฑ์และได้รับรางวัล UNESCO แสดงถึงความสำเร็จด้านการอนุรักษ์ร่วมกับชุมชน แต่หลายวัดยังขาดงบประมาณ บุคลากร และการสนับสนุน ทำให้การดูแลหีบธรรมยังไม่ทั่วถึง

รูปแบบการอนุรักษ์และส่งเสริมหีบธรรมล้านนา แนวทางการอนุรักษ์ คือ ควรมุ่งเน้นการขึ้นทะเบียนและทำฐานข้อมูลดิจิทัล การบูรณะตามหลักวิชาการ การถ่ายทอดองค์ความรู้แก่ช่างรุ่นใหม่ และการสร้างศูนย์การเรียนรู้ในวัด พร้อมทั้งระดมทรัพยากรจากหลายฝ่าย ส่วนการส่งเสริมนั้น ควรเน้นการบูรณาการในหลักสูตรการศึกษา การจัดนิทรรศการและเวิร์กช็อป การใช้สื่อดิจิทัลและเทคโนโลยี AR/VR รวมถึงการต่อยอดเชิงสร้างสรรค์และเศรษฐกิจวัฒนธรรม เพื่อให้หีบธรรมล้านนากลายเป็น “มรดกที่มีชีวิต” และยังคงคุณค่าในสังคมปัจจุบัน

สรุปโดยรวมงานวิจัยชี้ว่า การอนุรักษ์เชิงระบบ และการส่งเสริมผ่านการศึกษาและนันทนาการ ต้องดำเนินควบคู่กัน โดยมีความร่วมมือจากทุกภาคส่วน เพื่อให้หีบธรรมล้านนาได้รับการคุ้มครอง ฟื้นฟู และสืบทอดอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1) ควรมีการบูรณาการความรู้ “หีบธรรมล้านนา” สู่กระบวนการเรียนการสอน เสนอให้สถาบันการศึกษาทุกระดับนำเนื้อหาและตัวอย่าง “หีบธรรมล้านนา” เข้าไปในหลักสูตรศิลปะ วัฒนธรรม หรือประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จัดกิจกรรมเวิร์กช็อปหรือโครงการ “ช่างฝีมือท้องถิ่นพบห้องเรียน” เพื่อให้นักเรียน นักศึกษา ได้เรียนรู้และฝึกปฏิบัติงานช่างศิลป์ดั้งเดิม

2) ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและศิลปกรรม ผลักดันให้ภาครัฐและภาคเอกชนร่วมกันสร้าง “เส้นทางท่องเที่ยวหีบธรรม” หรือจัดนิทรรศการถาวรในพิพิธภัณฑ์และวัดที่มีหีบธรรมเป็นต้นแบบ ประยุกต์หีบธรรมรูปแบบย่อยส่วน หรือแบบร่วมสมัยให้เป็นของที่ระลึก มุ่งเน้นการออกแบบโดยคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ล้านนา กระตุ้นตลาดท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

3) พัฒนาระบบฐานข้อมูลดิจิทัลและกระบวนการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน จัดทำคลังข้อมูลดิจิทัล (Digital Archive) ของหีบธรรมล้านนาที่มีอยู่ในวัดหรือพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ พร้อมรายละเอียดทางประวัติศาสตร์รูปแบบลวดลาย และเทคนิคงานช่าง สนับสนุนงานวิจัยต่อยอดด้านอนุรักษ์ เช่น การบูรณะวัสดุงานไม้ เทคนิคลงรักปิดทองหรือประดับกระจก เพื่อรักษาคุณค่าและความงามของหีบธรรมในระยะยาว

เอกสารอ้างอิง

- กองแก้ว วีระประจักษ์. (2549). **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่มที่ 31 แนวคิดเกี่ยวกับตู้พระธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ.
- จักริน สุภกัมปิง. (2555). **ลายตู้พระธรรม**. สารนิพนธ์. สาขาทัศนศิลป์ ศิลปะไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จักริน สุภกัมปิง. (2555). **ลายตู้พระธรรม**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปบัณฑิต. สาขาทัศนศิลป์-ศิลปะไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชันนะ ปิ่นเงิน. (2552). **จกกวาฬที่ปณี: ต้นแบบทางความคิดพุทธลักษณะล้านนา**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชัยพร ภูทัดโต. (2529). **การนำลวดลายไทยมาประยุกต์: จากตู้พระธรรมสู่คอมพิวเตอร์**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยบูรพา.
- นිරุช นิลุตติศาสตร์. (2551). **สวดพระมาลัย: กรณีศึกษาคณะนางรำหน้าศพ ตำบลทางเกวียน อำเภอแกลง จังหวัดระยอง**. วิทยานิพนธ์ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยาราชภัฏวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พระมหาไพฑูริย์ วิบุโล (เลิศฤทธิ์ธนะกุล). (2551). **การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเสนาสนะในพระพุทธศาสนา**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาอุดม ปญญาโก. (2547). **การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงสุนทรียศาสตร์: ศึกษากรณีเฉพาะพระพุทธรูปสมัยอยุธยา**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสุธีธรรมานุวัตร, พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร, เสนาะ ผดุงฉัตร. (2554). **การศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรม วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่. รายงานวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. (2542). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ 14: หีบธรรมล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2546). **วัดเจ็ดยอด (มหาโพธาราม) ศิลปะยุคทองของล้านนา**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). เชียงใหม่: มิ่งเมือง.
- สงวน รอดสุข. (2533). **พุทธศิลป์สุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- เสนอนิลเดช. (2537). **ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สัญญา สุตล้าเลิศ. (2528). **การศึกษาภาพรวมเกียรติจากตู้ไทยโบราณสมัยอยุธยาและธนบุรี**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สำนักสื่อธรรมะ. (2060). **หัตถ์ม้งงานศิลป์ ถิ่นเหนือ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://dhamma-media.blogspot.com/2017/09/blog-post_65.html

- สิริวัฒน์ คำวันสา. (2534). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุกฤต อนันนตชัยยง. (2545). **การศึกษาเปรียบเทียบการก่อสร้างบ้านพักอาศัยด้วยชิ้นคอนกรีตสำเร็จรูประบบเสา-คาน กับ การก่อสร้างทั่วไป: กรณีศึกษา หมู่บ้านคุณาลัย บางขุนเทียน**. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อดุลย์ เป็งกาสิทธิ์. (2542). **การศึกษารูปแบบหอไตรในวัฒนธรรมล้านนา**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

